

Πλάτων: Το πρόβλημα των καθόλου

Ευάγγελος Β. Τσακνάκης

Φοιτητική Εργασία (ΕΛΠ3360, ΑΠΚΥ)
Δολίχη, 11-2011

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή

A. Μεταφυσική: το πρόβλημα των καθόλου

i. Ανάλυση του προβλήματος

B. Ο Πλάτων ως εισηγητής του προβλήματος των καθόλου

i. Το επιχείρημα του Πλάτωνα για την ύπαρξη των Ιδεών στο «Φαίδωνα» (ως απάντηση στο πρόβλημα των καθόλου)

ii. Οι Ιδέες και τα αισθητά όπως παρουσιάζονται στο «Φαίδωνα».

α. Η γνωσιολογική σχέση μεταξύ των ιδεών και των αισθητών

β. Η οντολογική σχέση μεταξύ των ιδεών και των αισθητών

iii. Προβλήματα στη θεωρία των Ιδεών όπως διαφαίνονται στον «Παρμενίδη»

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

Ο Πλάτων, στο διάλογο *Φαίδων (ή περί ψυχής)*, παρουσιάζει ένα επιχείρημα για την ύπαρξη των Ιδεών. Η θεωρία των Ιδεών απαντά στο πρόβλημα των καθόλου, το οποίο αναλύεται αρχικά στην παρούσα εργασία. Στη συνέχεια ανασύρονται τα επιχειρήματα εκείνα από το διάλογο *Φαίδων* με τα οποία ο Πλάτων υποστηρίζει αυτήν τη θεωρία. Έπειτα, στη βάση των στοιχείων από τον ίδιο διάλογο, συζητείται η γνωσιολογική και η οντολογική σχέση μεταξύ των Ιδεών και των αισθητών. Τέλος, αναλύεται ένα πρόβλημα από το διάλογο *Παρμενίδης (ή περί ιδεών)*, σύμφωνα με τον οποίο ο Πλάτων αναγνωρίζει ότι η θεωρία των Ιδεών αντιμετωπίζει πολύ σοβαρά προβλήματα.

A. Μεταφυσική: το πρόβλημα των καθόλου

i. Ανάλυση του προβλήματος

Το πρόβλημα των καθόλου προκαλείται από τη χρήση των *καθολικών όρων* οι οποίοι μας εξυπηρετούν για να δηλώσουμε διάφορες οντότητες που υπερβαίνουν τα όρια της παρατήρησής μας. Οι καθολικοί όροι, λοιπόν, που εμπεριέχονται σε λέξεις, όπως, για παράδειγμα,

«λευκός» και «μεγάλος», αδυνατούν να προσδώσουν την αντίστοιχη εικόνα της λευκότητας ή της μεγαλοσύνης ως συγκεκριμένες οντότητες.¹ Αντίθετα, οι επί μέρους όροι δεν δημιουργούν προβλήματα και είναι λέξεις ή εκφράσεις που δηλώνουν ή περιγράφουν τα επί μέρους όντα, όπως, για παράδειγμα, όταν κάποιος δείχνει ένα λευκό λουλούδι.²

Στο πρόβλημα των καθόλου μπορούν να δοθούν απαντήσεις οι οποίες ταξινομούνται σε τρεις ομάδες: της πραγματοκρατίας, της ονοματοκρατίας και της ομοιοκρατίας. Η πρώτη ομάδα έχει ως εισηγητές της τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Σύμφωνα με τη θεωρία του Πλάτωνα οι καθολικοί όροι αναφέρονται στις Ιδέες, οι οποίες παρίστανται στα αισθητά πράγματα. Αν, για παράδειγμα, εξαφανίζονταν όλα τα λευκά πράγματα του κόσμου, δεν θα επηρεαζόταν η καθολική οντότητα της λευκότητας.³ Όμως, οι καθολικοί όροι νοούνται και δίχως την αναφορά σε επιμέρους όντα. Για παράδειγμα ο καθολική οντότητα του δράκου δεν προσδιορίζει έναν συγκεκριμένο δράκο, αλλά μία οντότητα που βρίσκεται στο νου των ανθρώπων.⁴ Ο δε Αριστοτέλης εισηγήθηκε ότι οι καθολικές οντότητες (ή τα καθόλου) υπάρχουν μέσα στα πράγματα και δεν υφίστανται χωρίς αυτά. Εάν, σε αυτή την περίπτωση, εξαφανίζονταν από τον κόσμο όλα τα λευκά πράγματα, η καθολική οντότητα της λευκότητας δεν θα υπήρχε.⁵ Βάσει, όμως, αφηρημένων καθολικών εννοιών, όπως είναι η ελευθερία, η δικαιοσύνη κλπ, οι οποίες προσλαμβάνονται διαφορετικά από τους ανθρώπους, είναι δυνατό να αμφισβητηθεί η ύπαρξη σταθερών και αντικειμενικών γνωρισμάτων στα πράγματα. Κατά συνέπεια, η θεωρία του Αριστοτέλη για τα καθόλου μπορεί εύκολα να αμφισβητηθεί.⁶

Η θεωρία της ονοματοκρατίας για τα καθόλου διατυπώθηκε στους κόλπους της *σχολαστικής φιλοσοφίας*⁷ και εισηγητής της ήταν ο Ροσλέν. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή υπάρχουν τα συγκεκριμένα ατομικά όντα, ενώ οι καθολικοί όροι είναι μόνο απλές λέξεις.⁸ Όμως, η ονοματοκρατική θεωρία εμφανίζεται παράδοξη διότι αν, για παράδειγμα, επιτραπεί ο αποχαρακτηρισμός ομοειδών αντικειμένων, οι βάτραχοι θα εντάσσονταν στην ίδια ομάδα με τα μολύβια.⁹ Αργότερα δε, στο πλαίσιο της εξέλιξης της ονοματοκρατικής θεωρίας οι λέξεις απέκτησαν κάποια αξία, αφού οι καθολικοί όροι δηλώνουν αντίστοιχες έννοιες που υπάρχουν στο νου, δίχως να αναφέρονται σε γενικές οντότητες της

¹ Πελεγρίνης (2004), σ.σ. 307-308.

² Ο.π. σ. 222.

³ Ο.π. σ. 308.

⁴ Πελεγρίνης (1988), σ. 404.

⁵ Πελεγρίνης (2004), σ. 308.

⁶ Πελεγρίνης (1988), σ.σ. 409-410.

⁷ Πελεγρίνης (2004) σ. 309. Για τη *Σχολαστική Φιλοσοφία* βλ. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Σύστημα σκέψης που αποτελούσε το κύριο στοιχείο της μεσαιωνικής λατινικής φιλοσοφίας και θεολογίας.

⁸ Πελεγρίνης (2004), σ. 308.

⁹ Πελεγρίνης (1988), σ.σ. 411-412.

πραγματικότητας.¹⁰ Η ομοιοκρατική θεωρία, τέλος, εστιάζει στην ομοιότητα των πραγμάτων. Για παράδειγμα, ο καθολικός όρος της λευκότητας περιγράφει τα αντικείμενα που έχουν το λευκό χρώμα.¹¹

B. Ο Πλάτων ως εισηγητής του προβλήματος των καθόλου

ι. Το επιχείρημα του Πλάτωνα για την ύπαρξη των Ιδεών στο «Φαίδωνα»¹² (ως απάντηση στο πρόβλημα των καθόλου)

Στα απόσπασμα 73a έως 74a του *Φαίδωνα* υποστηρίζεται ότι η ανθρώπινη μνήμη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη γνώση. Σύμφωνα με τη θεωρία του Σωκράτη, όπως παρατηρεί ο μαθητής του, ο Κέβης, η μάθηση είναι μια ενθύμηση κάποιου λησμονημένου πράγματος.¹³ Συμπεραίνεται, έτσι, η αθάνατη υπόσταση της ψυχής, καθώς και η αθανασία των Ιδεών που αυτή μεταφέρει.

Η «Ισότητα», στο απόσπασμα 74a, παρουσιάζεται ως καθολικός όρος. Αναφέρεται, λοιπόν, ότι το «Ίσο», ανεξάρτητα από τη χρήση σύγκρισης που κάνει ο άνθρωπος όταν το επικαλείται, αποτελεί μία ξεχωριστή καθολική οντότητα. Εξυπακούεται, ωστόσο, ότι όταν, για παράδειγμα, η «Ισότητα» χρησιμοποιείται για να δηλώσει πως δύο αντικείμενα είναι ίσα, είναι αυτονόητο ότι δεν μπορεί να είναι απολύτως ίσα.¹⁴ Η γνώση για το «ίσο» δεν αποκτήθηκε παρατηρώντας φυσικά αντικείμενα που είναι ίσα, αλλά αποτελούσε ήδη ανάμνηση (74b – 74c).

Επιπλέον, όπως προκύπτει από τα επόμενα αποσπάσματα, ο άνθρωπος, πριν από τη γέννησή του, ήρθε σε επαφή τόσο με την Ιδέα της ισότητας όσο και με άλλες Ιδέες, δηλαδή με τις καθολικές οντότητες. Κατά συνέπεια, ο κάθε άνθρωπος, όταν έρχεται στη ζωή, είναι γνώστης όλων των Ιδεών (74e-75c). Η ψυχή είναι αθάνατη (76b – 76c) και μόλις κατοικήσει στο ανθρώπινο σώμα «ερχνάει» τις Ιδέες (καθολικές οντότητες), τις οποίες όμως είναι σε θέση να θυμηθεί.¹⁵

Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στο *Φαίδωνα*, ο Πλάτων υποστηρίζει την αθάνατη ύπαρξη της ψυχής, καθώς και όλων των καθολικών οντοτήτων, η υπόσταση των οποίων ανήκει στο μεταφυσικό πλαίσιο.

ii. Οι Ιδέες και τα αισθητά όπως παρουσιάζονται στο «Φαίδωνα».

α. Η γνωσιολογική σχέση μεταξύ των ιδεών και των αισθητών

Στο *Φαίδωνα* (74a-74b) ο Σωκράτης αναφέρει ως παράδειγμα την ισότητα δύο επί μέρους όντων, βλ. το παράδειγμα των ξύλων και των λίθων, επιδιώκοντας να αποκαταστήσει σαφή την Ιδέα της ισότητας ως καθολική οντότητα. Μέσα από το διάλογο, οι επιμέρους οντότητες (ξύλα, λίθοι) προσδιορίζονται με φυσικό τρόπο και ανήκουν στη σφαίρα των αισθητών.

Στο 76e, όπου, από το λόγο του Σωκράτη, προκύπτει ότι η ψυχή προϋπήρχε, όπως και κάθε καθολική οντότητα εξάλλου, δηλαδή όπως και κάθε Ιδέα. Οι Ιδέες είναι αδύνατον να γίνουν αντιληπτές με φυσικό τρόπο. Είναι έμφυτες και γνώριμες στο νου των ανθρώπων, ενώ γίνονται αντιληπτές με τη συμβολή των αισθήσεων.¹⁶ Αναφέρει, λοιπόν, ο Πλάτων στο 75a ότι η κάθε σκέψη μπορεί να ξεκινήσει από την αφή ή κάποια άλλη από τις αισθήσεις. Οι ανθρώπινες αισθήσεις, όμως, μπορεί να οδηγήσουν σε διφορούμενες πληροφορίες (όπως για την ισότητα διαφόρων πραγμάτων). Έτσι, στο 74e, ο Πλάτων αναφέρει ότι κάποιος που παρατηρεί κάτι θα σκεφτεί ότι αυτό που βλέπει μοιάζει να είναι όπως κάτι άλλο, υπολείπεται όμως και δεν μπορεί να είναι πανομοιότυπο.

Η γνώση των Ιδεών είναι αυτή που ευθύνεται για την κρίση των αισθητών και όχι οι ίδιες οι αισθήσεις.¹⁷ Η γνώση αυτή αποκτήθηκε «πριν αρχίσουμε να βλέπουμε και να ακούμε ή να έχουμε οποιοδήποτε άλλο αίσθημα» (75b). Οι Ιδέες, λοιπόν, είναι γνωσιολογικά πρότερες των αισθητών, δεδομένου μάλιστα ότι μας επιτρέπουν να κάνουμε κρίσεις και για τα αισθητά. Επίσης, είναι αναλλοίωτες στο χρόνο σε αντίθεση με τα αισθητά τα οποία διαρκώς μεταβάλλονται.¹⁸

β. Η οντολογική σχέση μεταξύ των ιδεών και των αισθητών

Για τον Πλάτωνα οι Ιδέες είναι νοητές οντότητες, μη κατασκευασμένες από τη νόησή μας, οι οποίες, είναι οντολογικά ανεξάρτητες από την υπόσταση της νόησης. Οι Ιδέες, δηλαδή, θα υπήρχαν ακόμη και στην περίπτωση που δεν θα υπήρχε η νόηση.¹⁹ Σχετίζονται, λοιπόν, άμεσα με τα αισθητά και μας επιτρέπουν, μέσα από τη σχέση της γνώσης, να κρίνουμε τα αισθητά με βάση την πρώην γνώση μας για τις Ιδέες.²⁰

Ακόμη οι Ιδέες είναι εκείνες που ευθύνονται για τα αισθητά, προσδίδοντας έτσι ο Πλάτων αιτιολογική

¹⁰ Πελεγρίνης (2004), σ. 309.

¹¹ Ο.π. σ.σ. 309-310.

¹² Στην παρούσα μελέτη θα χρησιμοποιήσουμε τη μετάφραση της Φιλολογικής Ομάδας Κάκτου, βλ. Πλάτωνος *Φαίδων*.

¹³ Taylor (2003), σ.225.

¹⁴ Ο.π. 226.

¹⁵ Βιρβιδάκης (2000), σ. 138.

¹⁶ Taylor (2003), σ. 227.

¹⁷ Βιρβιδάκης (2000), σ. 143.

¹⁸ Ο.π. σ. 144.

¹⁹ Ο.π. σ. 143.

²⁰ Ο.π. σ. 143.

σχέση μεταξύ των Ιδεών και των αισθητών. Τα αισθητά, κατά τον Πλάτωνα, οφείλουν τόσο την ύπαρξή τους όσο και τα χαρακτηριστικά τους στις Ιδέες, δίχως να αποκτούν ανεξάρτητη οντολογική υπόσταση. Ο Πλάτων στην *Πολιτεία* αναφέρει χαρακτηριστικά στο 100e ότι «είναι ασφαλές να απαντώ, τόσο στον εαυτό μου όσο και στον άλλο, πως τα ωραία γίνονται ωραία χάρη στο ωραίο».²¹ Τα αισθητά, που συνεχώς μεταβάλλονται, παίρνουν τις ιδιότητές τους κάθε φορά από τις ανάλογες Ιδέες,²² οι οποίες, ως καθολικοί όροι, ανήκουν στον «κόσμο των αμετάβλητων».²³

Επιπλέον, η οντολογική ανεπάρκεια των αισθητών είναι υπεύθυνη για την γνωσιολογικά μας αστάθεια γι' αυτά.²⁴ Γι' αυτό, λοιπόν, ο Πλάτων στην «Πολιτεία» αναφέρει: «ας μου απαντήσει ο χρηστός άνθρωπος που νομίζει ότι δεν υπάρχει το καθαυτό όμορφο και κάποιος ιδεατός τύπος της ίδιας ομορφιάς». Τέλος, ο άνθρωπος ενδεχομένως μπορεί να αποκτήσει απόλυτη γνώση των Ιδεών σε αντίθεση με τα συνεχώς μεταβαλλόμενα αισθητά για τα οποία αδυνατεί να αποκτήσει την απόλυτη γνώση.²⁵

iii. Προβλήματα στη θεωρία των Ιδεών όπως διαφαίνονται στον «Παρμενίδη»

Στον «Παρμενίδη» του Πλάτωνα (132a), ο Σωκράτης αναφέρει στον Παρμενίδη: «Πιστεύω ότι νομίζεις πως κάθε ιδέα είναι μία από το εξής: Μόλις αντιληφθείς ότι υπάρχουν πολλά μεγάλα πράγματα, αφού τα θεωρήσεις συνολικά, σου φαίνεται ότι ίσως μία και η αυτή ιδέα κυριαρχεί σε όλα, από το οποίο και πιστεύεις ότι μία είναι η ιδέα του μεγέθους» Πιθανόν, ο Πλάτων με τη λέξη «μία» να εννοεί «αποκλειστικά μία».²⁶ Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από τα κείμενα του Πλάτωνα στην *Πολιτεία* 476a, 507b, 596a και στον *Παρμενίδη* 131a8-9, 132b5, 132c3-4, 133b1-2.²⁷

Συνεχίζοντας, λοιπόν, ο Σωκράτης αναφέρει ότι η ιδέα του «μεγέθους» περιλαμβάνει όλα τα μεγάλα πράγματα, αλλά και πάνω απ' αυτή θα κυριαρχεί μία άλλη ιδέα που περιλαμβάνει τόσο τα μεγάλα πράγματα όσο και το μέγεθος στο οποίο ανήκουν (132b): «Θα εμφανιστεί λοιπόν μία ιδέα μεγέθους να κυριαρχεί πάνω στο ίδιο το μέγεθος και στα πράγματα που μετέχουν σ' αυτό». Έτσι, λοιπόν, εντοπίζεται το πρόβλημα στη θεωρία των Ιδεών (στο πλαίσιο του επιχειρήματος του τρίτου ανθρώπου, βλ. Βλαστός, Γ.), δεδομένου ότι ο αριθμός των ιδεών που κυριαρχούν πίσω από κάθε ιδέα ή σύνολο ιδεών φαίνεται να είναι απεριόριστος.

Επίλογος

Οι καθολικές οντότητες (καθόλου όντα) δεν μπορούν να προσδιοριστούν ως ανεξάρτητες όπως οι επί μέρους οντότητες. Είναι έννοιες ή Ιδέες αφηρημένες και σύμφωνα με τους στοχαστές ο Πλάτων ήταν εκείνος που διατύπωσε πρώτος το πρόβλημα των καθόλου.

Στο *Φαίδωνα* του Πλάτωνα προκύπτει ότι ο άνθρωπος είχε έρθει σε γνωσιολογική επαφή με τις Ιδέες πριν από τη γέννησή του, στο πλαίσιο της αθανασίας της ψυχής. Η γνωσιολογική σχέση μεταξύ των αναλλοίωτων ιδεών και των φθαρτών αισθητών έγκειται στις ανθρώπινες αισθήσεις που λειτουργούν ώστε να γίνουν αντιληπτά τα αισθητά αντικείμενα σε σχέση με τις ήδη γνώριμες καθολικές οντότητες. Οι ιδέες είναι οντολογικά ανεξάρτητες από τα αισθητά και είναι εξ ολοκλήρου υπεύθυνες για την ύπαρξη των τελευταίων.

Στον *Παρμενίδη*, όμως, εντοπίζεται το πρόβλημα του «Τρίτου Ανθρώπου», βάσει του οποίου υπάρχει απεριόριστος αριθμός ιδεών πίσω από κάθε ιδέα, καθώς και πίσω από κάθε ομάδα ιδεών ήπραγμάτων.

Βιβλιογραφία

Taylor, A.E. 2003. *Πλάτων*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, κεφάλαια Η' και ΙΔ'.

Δήμας, Π. 2000. Η Φιλοσοφία του Πλάτωνα. Στο Βιρβιδάκης, Σ. Γιαννάκης, Η. Δήμας, Π. Ζωγραφίδης, Γ. Θανασάς, Π. Ιεροδιακόπου, Κ. Καλλιγιάς, Π. Καλογεράκος, Ι. Κοντός, Π. Μπάλλα, Χ. Πολίτης, Β. Ράγκος, Σ. Τσούνα, Β. 2000. *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη: από την Αρχαιότητα έως τον 20^ο Αιώνα*. Τόμος Α'. *Η Ελληνική Φιλοσοφία από την Αρχαιότητα έως τον 20^ο αιώνα*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. σσ. 121-159.

Βλαστός, Γ. 2000. Το Επιχείρημα του Τρίτου Ανθρώπου στον Πλάτωνα. Στο Βλαστός, Γ. (επιμ.), *Πλατωνικές Μελέτες*, σσ. 487-508.

Πελεgrίνης, Θ. 1988. *Εμπειρία και Πραγματικότητα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, σ.σ. 401-413.

Πελεgrίνης, Θ. 2004. *Λεξικό της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 222, 307-310.

Πλάτων, 1993. *Παρμενίδης ή περί ιδεών*. Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. Αθήνα: Κάκτος.

Πλάτων, 1993. *Φαίδων ή περί ψυχής*. Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. Αθήνα: Κάκτος.

Πλάτωνος Πολιτεία (Ε βιβλίο)

Ηλεκτρονικές πηγές

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού. *Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος (1204-1453)*. Γλωσσάρι. Τελευταία πρόσβαση στις 2.12.2011. <http://www.ime.gr/chronos/10/gr/lexiko/lexs.html>

²¹ Βλ. Πλάτωνος Πολιτεία.

²² Βιρβιδάκης (2000), σ. 145.

²³ Taylor (2003), σ. 229.

²⁴ Βιρβιδάκης (2000), σ. 146.

²⁵ Ο.π. σ. 146.

²⁶ Βλαστός (2000), σ. 501.

²⁷ Ο.π. σ. 502